

Onderzoek 1 – Blokschrift

Een vergelijking naar snelheid en leesbaarheid van blokschrift en verbonden koordschrift bij kinderen in de middenbouw van de basisschool.

Samenvatting

Dit onderzoek is gedaan om de snelheid en leesbaarheid van blokschrift en verbonden koordschrift bij kinderen in de middenbouw te vergelijken. Deze kinderen hebben les gehad in 2 verschillende typen handschrift, namelijk blokschrift en verbonden koordschrift. De onderzochte groep bestond uit 108 meisjes en jongens uit de middenbouw. Niet geanalyseerde scoregegevens van de Otis Quick-Scoring Mental Ability Test, Beta Test: Form A, en uit geschreven teksten door de kinderen werden onderworpen aan statische analyses.

De resultaten laten zien:

- (1) **kinderen die met blokschrift schrijven, schrijven even snel of sneller dan kinderen die met het lopend koordschrift schrijven.**
- (2) **Blokschrift is leesbaarder**
- (3) Liniatuur heeft het meeste effect op de leesbaarheid bij beide typen handschrift
- (4) Er was minder tijd nodig om een stuk tekst te lezen in blokschrift
- (5) Sexe was geen significante factor in de schrijfsnelheid, maar het handschrift van meisjes is leesbaarder; en blokschrift was leesbaarder dan verbonden koordschrift
- (6) Significante verschillen bestonden in schrijfsnelheid tussen kinderen in groep 4, 5 en 6; de leesbaarheid werd groter bij hogere groepen; een verschil in schrijfsnelheid vergeleken met de intellectuele vermogens bestond alleen als kinderen de instructie: "Schrijf zo snel als je kan" kregen; en intelligentie niveau had geen invloed op de leesbaarheid.

Title: A Comparison of Speed and Legibility of Manuscript and Cursive Handwriting of Intermediate Grade Pupils.

Authors: Jackson, Arthur Dale

Descriptors: Comparative Analysis; Cursive Writing; Elementary School Students; Handwriting Skills; Manuscript Writing (Handlettering);

Publisher: University Microfilms, A Xerox Company, Dissertation Copies Post Office Box 1764, Ann Arbor, Michigan 48106 (Order No. 71-6811: MF \$4.00, Xerography \$10.00)

Publication Date: 1970-00-00

Pages: 129

Abstract:

This study was designed to compare the speed and legibility of intermediate grade pupils' handwriting who have been instructed in two different styles of handwriting, manuscript and cursive. The subjects consisted of 108 intermediate grade pupils, boys and girls. Raw score data from the Otis Quick-Scoring Mental Ability Test, Beta Test: Form A, and from samples of pupils' handwriting were subjected to statistical analyses. The results show: (1) pupils taught the manuscript form of handwriting exclusively wrote as fast or faster than those taught to make the transition from manuscript to cursive handwritings; (2) manuscript handwriting was more legible; (3) alignment had the most effect on legibility of both forms of handwriting; (4) less time was needed to read a selection written in the manuscript style; (5) sex was not a significant factor in handwriting speed, but girls' handwriting was more legible; and manuscript handwriting was more legible than cursive; and (6) significant differences existed in speed of handwriting between pupils in the 4th, 5th, and 6th grades; legibility increased with grade level; a difference between speed of handwriting compared with intellectual ability existed only when pupils were instructed to write "as fast as you can"; and level of intelligence did not affect legibility. (Author/DB)

Onderzoek 2 – Blokschrift

De relatie tussen handschriftstijl en snelheid en leesbaarheid.

Samenvatting

Het meest betwiste thema in het schrijfonderwijs op dit moment is gecentreerd op het type handschrift dat kinderen leren schrijven. Bij voorbeeld, in de Verenigde Staten, gaat er veel aandacht uit naar het gebruik van een schuin blokschrift alfabet (D'Nealian script) dat helpt bij de overgang van blokletters naar het lopend koordschrift. Ondanks beweringen van het tegendeel (Coon & Palmer, 1993), zijn schuine blokschrift letters succesvoller dan de traditionele lopend koordschrift letters in de verbetering van de overgang naar het lopende koordschrift of in verbetering van de algemene leesbaarheid van het blokschrift van kinderen (zie Graham, 1992, 1993/1994, voor een terugblik van het beschikbare bewijs).

Aanzienlijke aandacht gaat ook uit naar de relatieve verdienste van lopend koordschrift versus het traditionele blokschrift (Graham & Miller, 1980; Graham & Weintraub, 1996). Het beschikbare bewijs ondersteunt de bewering dat blokschrift leesbaarder dan het lopend koordschrift lijkt (cf. Jackson, 1970; Suen, 1983) maar dat kinderen en volwassenen sneller schrijven met het lopend koordschrift dan met blokletters (cf. Foster, 1957; Suen, 1983). Echter, veel van deze onderzoeksgegevens waarbij blokschrift en lopend koordschrift worden vergeleken zijn gedateerd; de meerderheid van deze onderzoeken werden meer dan 30 jaar geleden uitgevoerd (veel in de jaren 20 en 30 van de vorige eeuw). Tenslotte, de bevindingen in diverse onderzoeken doen twijfels ontstaan bij de stelling dat lopend koordschrift sneller is dan blokschrift. In onderzoeken waarbij de nadruk op instructie en de hoeveelheid oefening even groot was, schreven zowel kinderen als volwassenen even snel in blokschrift als met het lopend koordschrift (cf. Hendericks, 1955; Jackson, 1970).

Title: The Relationship between Handwriting Style and Speed and Legibility

Journal article by Steve Graham; The Journal of Educational Research, Vol. 91, 1998
Look inside this publication

by Steve Graham

The most contested issue in handwriting instruction today centers on the type of script children learn to write. For instance, in the United States, much interest has focused on the use of a slanted manuscript alphabet (D'Nealian script) to facilitate the transition from manuscript to cursive writing. Despite claims to the contrary (Coon & Palmer, 1993), slanted manuscript letters are no more successful than traditional manuscript letters in enhancing the transition to cursive writing or in improving the overall legibility of students' manuscript writing (see Graham, 1992, 1993/1994, for a review of the available evidence).

Considerable attention has also focused on the relative merits of cursive script versus traditional manuscript (Graham & Miller, 1980; Graham & Weintraub, 1996). The available evidence supports the claim that manuscript tends to be more legible than cursive writing (cf. Jackson, 1970; Suen, 1983) but that children and adults write cursive script faster than manuscript (cf. Foster, 1957; Suen, 1983). However, much of the data comparing manuscript and cursive script are dated; the majority of the studies were conducted more than 30 years ago (many in the 1920s and 1930s).

Furthermore, findings from several studies challenge the observation that cursive script is produced faster than manuscript. In investigations in which instructional emphasis and practice were held equivalent, both children and adults wrote manuscript as fast as cursive (cf. Hendericks, 1955; Jackson, 1970).

Onderzoek 3 – Beweegprogramma & schrijven

De effectiviteit van een psychomotorisch sportprogramma op de schrijfmotorische vaardigheden van kinderen in groep 3

Samenvatting.

Dit longitudinaal onderzoek evalueert de effectiviteit van een psychomotorisch sportprogramma op de schrijfmotorische vaardigheden van kinderen in groep 3. De kinderen werden gevolgd op 3 momenten (voor en na een trainingsprogramma evenals na 6 maanden zonder een extra programma in een vervolg) met betrekking tot hun schrijfmotorische prestaties evenals hun fijnmotorische prestaties. De totale groep van 264 kinderen (gemiddelde leeftijd 6.7 jaar) was verdeeld in een experimentele (EG, n = 138) en 2 controle groepen (CG 1: n = 65; CG 2: n = 61). De experimentele groep (EG) kreeg gedurende 10 weken een speciaal psychomotorisch programma (ÜPS!, Stachelhaus, 2005), dat werd onderwezen gedurende de lessen bewegingsonderwijs op school (3 x 45 min. per week). Controlegroep 1 (CG 1) kreeg op hetzelfde moment de reguliere lessen bewegingsonderwijs, terwijl Controlegroep 2 (CG 2) een speel programma kreeg dat contrasteerde met de ÜPS!

Bij alle kinderen werd de Graphomotor Test Battery (Rudolf, 1986) afgenomen en een 'tapping' test voor kinderen (Punktiertest, Schilling, 1979). Deze testen vereisen fijnmotorische accuraatheid en precisie alsmede fijnmotorische snelheid.

De resultaten tonen een significante vergroting in schrijfmotorische accuraatheid en precisie bij de experimentele groep onmiddellijk na het programma alsmede na 6 maanden (zonder een extra programma) later in vergelijking met de controle groepen! Wat betreft de fijnmotorische snelheid tonen de resultaten een vergroting van snelheid bij de EG, maar ook bij beide CG's. Er werd geconcludeerd dat **deze resultaten wijzen op een sterk effect van psychomotorische opvoeding op de accuraatheid en precisie van schrijfmotorische vaardigheden, maar niet op de snelheid.**

The effectiveness of a psychomotor sport program on the grapho-motor skills of first graders

Abstract.

This longitudinal study evaluates the effectiveness of a psychomotor sport program on the grapho-motor skills of first graders. The children were studied at three points in time (before and after a training intervention as well as after a six-month latency in a follow-up) with respect to their grapho-motor performances as well as their fine motor performances. The total sample of 264 pupils (average age: 6.7 years) was divided into one experimental (EG, n = 138) and two control groups (CG 1: n = 65; CG 2: n = 61). The EG received a 10-week special psychomotor program (ÜPS!, Stachelhaus, 2005), which was conducted during the PE lessons at school (3 x 45 min. per week). CG 1, at the same time, had regular PE lessons, while CG 2 received a play program that contrasted with the ÜPS!

All subjects were assessed by the Graphomotor Test Battery (Rudolf, 1986) and a tapping test for children (Punktiertest, Schilling, 1979). These tests require fine motor accuracy and precision as well as fine motor rapidness.

Results show a significant increase in grapho-motor accuracy and precision for the EG immediately after the treatment as well as after 6 months of latency in comparison to the control groups. In terms of fine-motor rapidness, results show an increase of speed for the EG as well as for both of the CGs. It was concluded that these results indicate a strong effect of psychomotor education on accuracy and precision of grapho-motor skills but not on the speed.

Keywords: grapho-motor skills, psychomotor training, perceptual motor program Zeitschrift für Entwicklungspsychologie und Pädagogische Psychologie, Oktober 2005, 37. Jg., Heft 4, 194-204, ©2005 Hogrefe Verlag Göttingen ISSN 0049-8637, doi:10.1026/0049-8637.37.4.194

Onderzoek 4 – Eigen naam schrijven De S van schrijven

THOMAS BLONDEAU

De eerste letter van een naam, is het beginpunt van de schrijfontwikkeling, ontdekte pedagoge en promovenda Anna Both-de Vries. 'Ouders onderschatten soms het plezier dat peuters hebben in leren schrijven.'

Sem, Sanne, Daan en Sophie. Het zijn de populairste kindernamen van het eerste kwartaal van dit jaar. De ranglijsten met de meest voorkomende namen voor pasgeborenen geven een inkijkje in de trendgevoeligheid van jonge ouders. Als het aan pedagoge dr. Anna Both-de Vries ligt, kunnen naamgevers beter rekening houden met wat de eerste letter van de naam wordt. Dat beïnvloedt het kind zijn schrijfontwikkeling meer dan een eventuele naamverwantschap met een nakomeling van het koningshuis.

Both-de Vries ontdekte namelijk dat de eerste letter van de eigen naam het begin markeert van het fonetisch schrijven. Fonetisch schrijven ontstaat wanneer de schrijver bewust is van het feit dat letters voor bepaalde klanken staan. De eigen naam is het eerste leesbare woord dat een kind schrijven kan. En de eerste naamletter heeft daarbij een hoofdrol. Kinderen zijn het meest vertrouwd met de klank en de vorm van de eerste letter en gebruiken die letter het eerst als symbool voor een klank in nieuw te leren woorden. Bij andere naamletters treedt dat effect veel minder op. Je kind Nebukadnessar noemen heeft dus evenveel effect op het schrijfproces als het eenlettergrepige Niels?

'Klopt, het gaat vooral om de eerste letter voor wat betreft het leren van een van de belangrijkste kenmerken van ons schrift, namelijk het alfabetisch-fonetische principe. Ik zou niet zozeer letten op de lengte van je kindernaam als wel op de klankzuiverheid van je eerste letter. Neem bijvoorbeeld de meisjesnaam "Jane". Als je die op zijn Engels uitspreekt, hoor je een andere letter dan je leest. Ouders moeten daarover nadenken.'

Dat ouders de klankzuiverheid in acht moeten nemen bij het kiezen van een naam, is een van de meer luchthartige stellingen bij haar proefschrift die de pedagoge eerder deze maand verdedigde. 'Het is ook half grappend bedoeld. Als ouders erop gericht zijn om te letten op wat hun kinderen boeit en ze zien dat hun "Jane" geïnteresseerd raakt in fonetisch schrijven, vinden ze wel een andere manier om het aan te leren. Nemen ze een woord als 'mama' bijvoorbeeld.'

De verschillende studies waar het proefschrift op gebaseerd is, richt zich op kinderen van tussen de twee en vijf jaar. Een groep dus die het schrijven en lezen nog niet onderwezen krijgt op school.

Als aan de kinderen in het midden van deze leeftijdsgroep gevraagd wordt om iets op te schrijven gaan ze vaak met hun potlood het schrijven nadoen; ze maken schrijfkrabbels (of scribbles). Ze imiteren de handeling en zijn nog niet bezig met het vastleggen van betekenis.

'In een studie zijn we ervan uitgegaan dat die krabbels een imiteren zijn van het schrijven. We hebben de kinderen een opdracht gegeven om een betekenis te schrijven. We hebben daarbij benadrukt dat het geschreven moest worden, dus niet getekend. Als het een gewone schrijfp opdracht is, gaan kinderen tot vier en een half jaar, vaak van die krabbels maken. Maar als we zeiden dat het belangrijk was dat we het later moesten kunnen teruglezen omdat het papiertje op een doos terecht kwam en we moesten weten wat erin die doos zat, dan gingen ze eerder tekenen. De oudste groep, van vier en half tot vijf, ging niet tekenen maar gebruikte letterreeksen waarin heel vaak de letters van hun naam terugkwamen. Die oudste kinderen hebben al door dat schrift een systeem is om betekenis vast te leggen. Onze veronderstelling is dat ze tot dat inzicht gekomen zijn door het schrijven van hun naam. Ze begrijpen dat letters dragers van betekenis zijn. Bij verder onderzoek hebben we gezien dat de eerste letter van de naam fonetisch wordt gebruikt. De andere letters van de naam niet.'

Een peuter met de naam Thomas zal dus sneller een T schrijven als hem gevraagd wordt het woord 'tomaat' of 'fiets' te schrijven dan een leeftijdsgenoot die Niels heet.

Die bijzondere impact van de eerste letter komt waarschijnlijk omdat ouders hun kind actief erop gaan wijzen. ('Dat is de N van Niels.') 'Ik vond het verrassend om te ontdekken hoe kinderen met hun eerste letter ontdekken hoe ons schrijfsysteem werkt.'

De pedagoge, die voor haar academische carrière een loopbaan in de onderwijsbegeleiding had, hoopt dat scholen en ouders zich bewust worden van het belang van het leren schrijven van de eigen naam.

'Nederlandse ouders of kleuterleiders onderschatten soms het plezier dat hun kinderen kunnen hebben in het leren schrijven. Terwijl ik tijdens de tests merkte dat kleuters het gewoon leuk vonden. Nederlandse ouders willen hun kinderen niet pushen. Leren schrijven is iets voor de school, voor groep 3, dat idee. Terwijl in de Verenigde Staten of Canada het veel gebruikelijker is om als ouders met die ontlukende geletterdheid aan de slag te gaan. Ik hoop dat daarom hier, net zoals in Amerika, kleuterklasprojecten ontstaan waarbij aandacht wordt gegeven aan letters en hun relatie met klanken en betekenis.'

Dus Sesamstraat hoeft niet worden weggezap? 'Soms zie ik het programma en verbaas ik me over het grote aantal prikkels dat daar op de kinderen wordt losgelaten. Dan vraag ik me af of kinderen dat allemaal wel aankunnen. Maar met letters en betekenis zijn ze daar wel goed bezig inderdaad.'

Anna C. Both - de Vries: It's All in the Name. Early writing: From Imitating Print tot Phonetic writing

Promotie was 5 april, WETENSCHAP - Mare 29, 27 april 2006

www.leidenuniv.nl/mare/2006/0701.html

Onderzoek 5 – schrijven en rijpheid

Kleuteren moet

Me

Veel scholen beginnen al in groep 2 - bij de kleuters - met de eerste lesjes in lezen en schrijven. Niet doen, waarschuwt ontwikkelingspsycholoog Ewald Vervaeet. Kinderen kunnen daardoor juist dyslexie ontwikkelen. Veruit de meeste kleuters zijn nog lang niet toe aan lezen en schrijven. Wat ze wel en niet kunnen, is met simpele proefjes te bepalen.

Hij laat kinderen zelfportretjes tekenen. Hij laat ze tellen en vraagt dan of ze vanaf twintig ook terug kunnen tellen. Hij laat ze kiezen. Waarin zit meer limonade, in dat lange hoge glas of in dat korte brede? En als die limonade nou overduidelijk uit dat hoge glas is overgegoten in dat brede, zit er dan nog steeds minder in? Ewald Vervaeet, psycholoog in Amsterdam, heeft een heel repertoire aan proefjes om na te gaan in welke fase van ontwikkeling een kind zit.

Dat is belangrijk, vindt hij. Dat zouden scholen ook veel meer moeten doen, om te voorkomen dat ze leerlingen bijvoorbeeld al veel te vroeg aan het lezen en schrijven zetten. Want dat gaat vaak mis, constateert hij. Je loopt het risico dat kleuters dan fouten aanleren, die ze meenemen naar groep 3. Dat ze bij het schrijven letters spiegelen en bij het lezen vooral losse letters zien en dan de rest van het woord raden, zoals bij dyslexie juist vaak gebeurt.

Het niveau van lezen en schrijven is aan het eind van de basisschool in de afgelopen jaren gedaald, blijkt uit recente onderzoeken. Dyslexie is een hardnekkig probleem. En dat heeft het onderwijs deels aan zichzelf te danken, meent Vervaeet, omdat scholen te weinig oog

hebben voor de fases in de ontwikkeling van een leerling. De meeste kleuters moet je vooral nog lekker laten kleuteren.

SPONS

„Vroeger leerden we op de lagere school alle letters van het alfabet in een maand of twee, omdat we er aan toe waren. Dan neem je als kind al die kennis op als een spons. Nu beginnen scholen steeds vroeger met lezen en schrijven, vaak al in groep 2. En wat is het effect? Het wordt minder. Dan gooien we er in een reflex wat meer Pokon bij in de hoop dat het beter wordt.”

Maar het wordt er juist niet beter op, aldus Vervaeet, als je nog vroeger en consequenter begint. „Vaak zien leraren ook wel dat ze eigenlijk te veel eisen van hun leerlingen. Je kweekt alleen maar tegenzin, als je lezen en schrijven opdringt.”

„Maar de inspectie van het onderwijs verlangt dat kinderen zo snel mogelijk door de school gaan. Terwijl jonge kinderen die nog niet klaar zijn voor het echte leren in groep 3 rustig nog een jaartje langer zouden moeten kleuteren.”

De school staat steeds onder druk, als het om de prestaties gaat. Maar onderwijskundigen maken helemaal foute keuzes, vindt Vervaeet. Zo is het gedachtegoed van de Zwitserse psycholoog Jean Piaget (1896-1980), die zijn leven lang de psychologische ontwikkeling van kinderen bestudeerde, zo'n beetje helemaal uit het onderwijs verdwenen.

Piaget onderscheidde als eerste verschillende fases in de ontwikkeling. Vervaeet doet dat ook. In zijn eerste boek 'Groeionderwijs, psychologie van nul tot drie' beschrijft hij aan de hand van een lange reeks proefjes tien fases in de ontwikkeling van het jonge kind. In 'Naar school, psychologie van drie tot acht', dat op 11 juni verschijnt, doet hij dat opnieuw. Hier onderscheidt hij vier fases, waarbij vooral de overgang van fase 13 naar 14 - van kleuter naar jong schoolkind - essentieel is.

Mer fouten door te vroeg leren

Als het daar mis gaat, constateert Vervae, kan dat later problemen opleveren. Hij doet dat aanstaande vrijdag uitgebreid uit de doeken in een studiemiddag in de Singelkerk in Amsterdam, met steun van verschillende organisaties op het gebied van dyslexie.

De ontwikkelingspsycholoog put in zijn boek overvloedig uit de proefjes, die hij met verschillende kinderen deed om te bepalen in welke fase ze zitten. Die zijn volgens Vervae deels bepaald door leeftijd, maar ze verschillen per kind. En elk kind kan op allerlei gebieden ook in verschillende fases zitten.

RECHTLIJNIG

In fase 13 – de echte kleutertijd – is alles nog onomkeerbaar en rechthoekig, zoals Vervae het beschrijft. Het kind staat met één been in de werkelijkheid. Het tekent wel een schoorsteen op een dak, maar die staat net zo scheef als het schuine dak zelf. De pijp verticaal tekenen is veel te abstract.

Vraag een kind in fase 13 om de vloeistof in te vullen in een fles die scheef staat in een tekening, dan zal de lijn echt nog niet horizontaal zijn. Leg vijf zwarte damstenen dicht bij elkaar op een rijtje en vijf witte wat verder uit elkaar, dan zal een echte kleuter denken dat er meer witte stenen liggen. Het rijtje is langer, immers...

Als eerste stapje naar het schrijven kunnen kleuters een gesproken woord in lettergrepen 'hakken'. De eerste letters die ze schrijven, zijn vaak nog 'gespiegeld' – vooral bij hoofdletters als de N en E. Lezen gaat nog in wat losse letters, om vervolgens de rest van het woord al radend in te vullen.

Tellen tot twintig lukt wel, maar terugtellen nog niet omdat getalsbesef ontbreekt. Net zoals de vingers vaak nog ontbreken in getekende zelfportretten.

In fase 14 – het jonge maar echte schoolkind – heeft een kind in de smiezen dat in een laag maar breed glas net zoveel limonade kan zitten als in een hoog maar smal glas. De relaties zijn omkeerbaar en het kind kan abstracte relaties doorzien, zoals Vervae het omschrijft.

De vloeistof in een getekende fles staat altijd horizontaal, ook al staat 'ie scheef. De getekende boom staat recht op de heuvel. Letters worden niet meer in spiegelbeeld geschreven en het kind pikt snel op dat het hele woorden ineens kan lezen. Het leert terug te tellen, door eerst vooruit te tellen en dan een stapje terug te doen. In de zelfportretten kloppen alle lichaamsdelen, in een poging de werkelijkheid te treffen.

VIJF VINGERS

Met simpele proefjes is te meten wat een leerling aan kennis kan opnemen. Als je daarin steeds de grens opzoekt, kun je kinderen heel snel zaken bijbrengen. Ben je te vroeg, aldus Vervae, dan leren ze dingen zonder dat ze echt aankomen.

„Als je hem een ijsje belooft als hij de volgende keer vijf vingers aan een hand tekent, zal hij dat vast doen. Maar heeft hij dan geleerd dat je vijf vingers hebt, of dat je een ijsje krijgt als je vijf vingers tekent.” Dan is het een trucje, oordeelt Vervae.

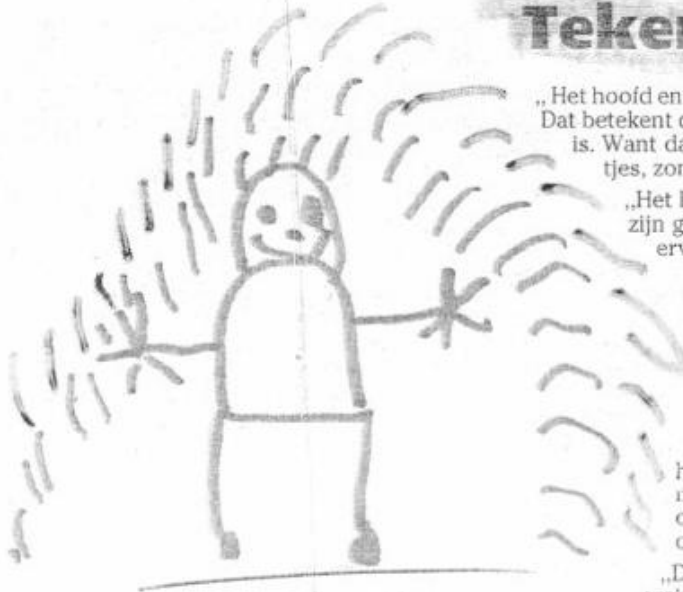
Dan maar wachten tot een kind zelf aangeeft wat het wil leren, zoals leerwilscholen dat proberen? Zeker niet, reageert Vervae. „Die scholen schieten door naar de andere kant. Je moet wel kennis overdragen en een structuur bieden, maar dan moet je zorgen dat ze zelf steeds het laatste stapje kunnen maken. Dan blijft die kennis ook hangen.”

Als het goed is, leren kinderen op dezelfde manier heel ongemerkt veel van hun ouders. Maar wees daarin ook zuinig met zogenaamd educatief speelgoed, om kinderen niet te vroeg te trahnen in van alles en nog wat. Er ligt veel onzinnig materiaal in de winkels, aldus de psycholoog.

En ook daarvoor geldt: zo vroeg mogelijk beginnen heeft weinig zin, ook al roept de doos dat een kind met dit speelgoed al op z'n tweede kan leren klok kijken. Vervae: „Als een kind daar nog niet aan toe is, wordt het niks.”

JAN DIJKSMA

Tekening lezen

„Het hoofd en de romp zijn in de tekening apart getekend. Dat betekent dat Fons fase 12, de peutertijd, ruim voorbij is. Want dat is de periode van de bekende koppotertjes, zonder lichaam met de benen aan het hoofd.”

„Het hoofd is in verhouding wel groot. Kinderen zijn geneigd om de dingen die zij als belangrijk ervaren ook groot te tekenen. Een kind in fase 13, de kleutertijd, kan nog best de benen vergeten te tekenen als hij daar niet veel mee doet.”

„Fons is vast geneigd om dingen vooral met het hoofd en de handen te doen. De benen zijn staakjes, die weinig zijn uitgewerkt. Ze komen helemaal vanaf de zijkant. De voeten zijn vlekjes. Een kind dat helemaal in fase 14 zit, zal armen en benen meer volume geven en de benen ook beter onder het lichaam plaatsen in een poging om de werkelijkheid weer te geven.”

„De handen hebben wel vingers gekregen. Te weinig, eerst? En toen hij erop werd gewezen en zijn eigen vingers telde, tekende hij er een paar te veel? Hij heeft de tekening nog eens overgedaan om het alsnog goed te doen. Daaruit blijkt dat hij op de grens zit van 13 naar 14. Een kind in fase 13 zal zichzelf niet corrigeren, maar liever de werkelijkheid aanpassen aan de tekening. Die zal rustig een paar vingers twee keer tellen, als dat zo uitkomt...”

„Maar dan hebben we het bij zo'n zelfportret natuurlijk alleen maar over één aspect van Fons. Kan hij al tellen tot twintig en dan terug? Kan hij zijn naam schrijven? En kan hij ook een ander woord maken met dezelfde letters? Daaraan kun je aflezen of het schrijven al meer is dan een aangeleerd trucje.”

Zelfportret van Fons, 18-4-2001, dus op de grens van groep 3.